

УДК 37.017.7-053.6

КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Майя Бабкіна

*Національний університет “Львівська політехніка”
вул. Ст. Бандери, 12, 79013 Львів, Україна*

Розглянуто компоненти процесу формування активної громадянської позиції підлітків. Акцентовано на взаємозв'язку і взаємодії різних напрямів виховання. Проаналізовано громадянські якості особистості.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська позиція, громадянські якості, підліток, суспільно-активна особистість.

Розвиток демократичного суспільства вимагає нового підходу до виховання сучасного громадянина, формування активної громадянської позиції молодого покоління, виховання у нього почуття власної гідності, моральних ідеалів, внутрішньої свободи. Саме тому на сучасному етапі актуальним є наукове висвітлення і практичне забезпечення нової системи громадянського виховання, мета якого – сформувати у молодого покоління цілісну систему громадянських якостей та компетентностей.

Актуальні проблеми громадянського виховання дітей та молоді, психолого-педагогічні основи формування громадянськості, наукові підходи до виховання суспільно-активної особистості в сучасних умовах висвітлені у дослідженнях І. Бега, М. Боришевського, Н. Вознюк, Н. Дерев'янка, О. Красовської, Л. Крицької, І. Зязюна, В. Оржеховської, О. Пометун, В. Поплужного, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

Ми ставили за мету розглянути взаємозв'язок та взаємодію різних напрямів виховання у процесі формування громадянських якостей особистості підлітка та становлення його громадянської позиції.

Ознайомлюючись з технологіями, методами, формами та засобами виховання молодого громадянина, проводячи власне дослідження, ми з'ясували, що формування активної громадянської позиції дітей та молоді, зокрема підлітків, містить компоненти, які мають між собою виховний зв'язок, оскільки кожний вид виховання може бути складовою багатьох інших видів виховної діяльності (див. рисунок).

Компоненти процесу формування активної громадянської позиції підлітка

Становлення активної громадянської позиції підлітка, на нашу думку, необхідно розпочинати з формування у нього громадянської та національної

самосвідомості – усвідомлення себе частиною певної національної спільноти, відчуття відповідальності перед своєю нацією, осмислення моральних та культурних цінностей, прагнення до самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності.

Залучення суб'єкта в соціальні зв'язки та взаємовідносини відбувається внаслідок формування у нього особистісних цінностей, які, на думку І. Беха, утворюють внутрішній стрижень особистості й здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда в світі й опори для особистісного самовизначення [1].

Ціннісні орієнтації є чи не найголовнішим індикатором процесів, що відбуваються в педагогічному середовищі. З огляду на це постає проблема формування в освітньому середовищі таких цінностей, які б сприяли гармонійному розвитку молоді особистості. Поняття “особистісні цінності” пов'язують з освоєнням індивідом суспільних, громадянських цінностей. Отже, формування у підлітка особистісних цінностей сприяє становленню його активної громадянської позиції.

Одним із головних критеріїв ефективності громадянського виховання є морально-духовні цінності, що становлять єдність національних і загальнолюдських цінностей. Система педагогічних поглядів розвивається на підставі з'ясування сутності моральних ідей, морального пізнання та моральної поведінки та їх впливу на процес формування громадянської якості вихованця.

За сприяння соціального оточення особистість підлітка, як зазначає Н. Вознюк, здійснює моральну саморегуляцію не лише як ситуативну самозміну на рівні конкретних вчинків, а й у формі свідомого управління процесом перспективного саморозвитку, планомірного самоформування, самоперетворення, самовизначення в масштабі всієї життєдіяльності [2, с. 42]. Отже, морально самовизначитись – це означає свідомо зорієнтуватись у системі суспільних цінностей, у виборі громадянської позиції, беручи до уваги як особистісні, так і суспільні інтереси.

Моральне виховання забезпечує формування духовної структури особистості, є умовою активної участі підлітка у суспільному житті, сприяє збагаченню його соціального досвіду і становленню як громадянина. Найголовнішим показником соціальної зрілості суспільства якраз і є морально-духовний рівень особистості, який формується і закріплюється освітньою системою. І. Бех акцентує, що виховання є загальною формотворчою основою морально-духовного розвитку особистості, і саме воно задає його суспільну якість [1, с. 34].

Глибинний зв'язок між моральністю та духовністю передбачає формування у підлітків соціальних рис: солідарності, поваги, толерантності,

здатності до взаємодії, співпереживання, усвідомлення себе як повноправного громадянина соціальної спільноти.

Важливе місце у формуванні активної громадянської позиції підлітка посідає виховання у нього почуття патріотизму, що сприяє становленню і утвердженню правової, демократичної держави. На думку К. Чорної, ефективним засобом емоційного впливу на виховання у школярів патріотичних почуттів можуть стати уроки громадянськості, які мають активізувати учнів до громадянської діяльності, оволодіння вмінням відстоювати свої права, вибору їхньої громадянської позиції, бо від цього залежатиме як їхня доля, так і майбутнє країни [7, с. 5–9].

Не менш важливе значення у формуванні активної громадянської позиції підлітка має культура міжнародних та міжнародних відносин, яка виявляється у повазі до інших народів, їхніх прав, інтересів, цінностей; толерантному ставленні до інших культур і традицій; гуманізації міжнародних та міжнародних стосунків; мирному співіснуванню; співпраці у глобальному масштабі на засадах моральних ідеалів; виробленню негативного ставлення до будь-яких форм насильства.

Виховуючи громадянина, формуючи його громадянську позицію, варто пам'ятати про рівень його політичної та правової культури. Адже політична грамотність, правова культура загалом стимулюють громадянську активність, роблять кожного громадянина не пасивним спостерігачем подій, які відбуваються в країні і світі, але й їхнім активним учасником. Головну роль у цьому процесі відіграє система освіти, головною метою якої є виховання як самоповаги, так і поваги до законодавства, до державної мови, до іншої особистості, формування громадянської відповідальності, забезпечення знань про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, усвідомлення прав та обов'язків не тільки власних, а й іншої людини.

Однак на практиці в Україні дуже часто політичні права і свободи громадян мають лише декларативний характер: обов'язкові для одних, нечинні для інших. Це зумовлює "своєрідне" ставлення до громадянських обов'язків. Демократичні права і свободи набувають характеру штучно створених, наявних на папері, або доступні тільки для обмеженої кількості громадян (наприклад, "люди при владі"). Така роздвоєність не тільки шкодить вихованню підлітків, але й зводить нанівець усі зусилля інституцій системи освіти у напрямку громадянського виховання особистості. На сучасному етапі постає необхідність виховувати таких громадян, які б не лише добровільно дотримувались чинних законів, а й були спроможні конституційними методами боротися за нові, ефективніші закони.

Вищою цінністю в структурі громадянської позиції є вільна особистість з розвиненим почуттям відповідальності, яке тісно пов'язане з почуттям громадянського обов'язку. Якщо обов'язок громадянина полягає в тому, щоб

усвідомити державні, національні вимоги, трансформувати власні завдання та здійснювати їх, то якою мірою ці завдання виконуються – питання громадянської відповідальності. Саме тому в процесі формування громадянської позиції необхідно виховувати у підлітків не тільки почуття обов'язку, але й почуття відповідальності.

Формування вираженої громадянської позиції охоплює утвердження в міжлюдських стосунках гуманних почуттів (доброти, великодушності, справедливості, щирості, сумлінності, взаємоповаги тощо). Важливого значення в гуманізації взаємин набуває толерантність як одна із громадянських якостей особистості. Педагогіка толерантності має навчати підлітків вмінню аналізувати ситуацію, розвивати здатність до критичного самоаналізу, виховувати терпляче ставлення до інших думок та позицій. Саме гуманізація взаємин виводить громадянина з кола егоїстичних інтересів, залучаючи його до широкої спільної діяльності та виявляючи миротворче демократичне ставлення до співгромадян.

Оскільки дитина є суб'єктом життєдіяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищі, то в процесі становлення громадянської позиції підлітка доцільно акцентувати на формуванні його екологічної свідомості, тобто особистій причетності до збереження і примноження природних багатств, виробленні уміння співіснувати з природою, усвідомленні екологічних проблем навколишнього середовища та позитивного бачення їх вирішення. Як зазначає Г. Пустовіт, необхідно формувати в свідомості особистості стійкі психологічні установки на необхідність рівноправного, партнерського існування людини і навколишнього середовища, визнання себе не власником природи чи окремих її об'єктів, а одним із членів природної спільноти [6, с. 143].

Отже, формування екологічної свідомості підлітка передбачає перетворення екологічних знань і цілей у переконання з подальшим використанням та впровадженням їх у різні сфери діяльності, що сприятиме екологічній безпеці як людини, так і суспільства.

Виховуючи громадянина, потрібно звернути увагу на формування у нього громадянської діловитості, яка докорінно протилежна егоїстичній активності. З огляду на масове захоплення молоддю негативними формами комерційного бізнесу це питання набуває надзвичайно важливого значення. Громадянська діловитість передбачає формування у підлітка трудової активності, ініціативи, розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, здатність до участі у процесах державотворення, до співпраці у громадянському суспільстві, готовність до соціальної творчості й самореалізації в ринкових відносинах.

У контексті формування громадянської позиції підлітка важливе місце посідає проблема творчості й самореалізації. Сучасність потребує людей, які

б творчо підходили до виконання своїх обов'язків і мали можливість для самореалізації. Адже розвиток творчого потенціалу діяльності особистості є важливою умовою виховання людини та суспільного розвитку. Щоб життя людини відбувалось як творчий процес, у її свідомості має сформуватися модель активного ставлення до свого життя як до акту життєтворчості. Як зазначає О. Морщакова, творчість уособлює стратегію життєбудови індивіда, і в цьому випадку розвиток особистісного джерела в індивіді актуалізує динаміку його системотворчих рис і становить підвалини процесу діяльнійшої самоактуалізації [4, с. 79]. А через власну активну діяльність людина може самовизначитись та самореалізуватись.

Оскільки наявний певний зв'язок між творчістю, активністю та визначеністю, ми можемо стверджувати, що формування активної громадянської позиції вихованця вимагає творчого підходу як і з боку агентів соціального впливу, так і самих підлітків. Отже, пізнання та осмислення підлітком своїх здібностей та можливостей сприятиме його самоствердженню та самореалізації як повноцінного суб'єкта власної життєдіяльності, що набуває статусу творця.

Творчості, духовному багатству, моральній чистоті, фізичній досконалості, красі взаємин сприяє художньо-естетична освіченість особистості, тобто здатність сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. У процесі формування громадянської позиції підлітків необхідно створювати умови, які б сприяли формуванню естетичного ставлення до навколишньої дійсності. Це свідчить про те, що підліток не тільки буде здатний сприймати прекрасне, а й берегти красу природи, пам'ятки культури, твори мистецтва тощо, що і є одним із громадянських обов'язків.

Поза увагою залишається певна кількість знань та умінь, пов'язаних із культурно-історичною спадщиною нашого народу, його традиціями, звичаями, які потрібні компетентному громадянину на етапі розвитку демократичного суспільства. З огляду на це в процесі становлення громадянської позиції необхідно формувати у підлітків народознавчу компетентність.

Народознавча компетентність формується в результаті засвоєння людиною культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, на емоційному та раціональному рівнях. Залучення до народного виховного досвіду, ознайомлення з традиціями родинного життя, трудового виховання, звичаями, обрядами, народними духовними цінностями сприяють вихованню у молоді патріотизму, демократизму та гуманізму, закладених в основі народної педагогіки, пошани до духовних надбань свого й інших народів, розвитку творчого мислення [3, с. 25].

Формування народознавчої компетентності сприяє розвитку громадянської активності молоді, здатної не тільки продовжувати культурно-історичні традиції, а й утверджувати нову духовність, творити нові духовні цінності.

Важливого значення у процесі формування громадянської позиції набувають знання та навички дотримання здорового способу життя, шляхи вдосконалення індивідуальних фізичних та психологічних якостей підлітків як засіб забезпечення соціальної активності та працездатності молодих громадян і як профілактика девіантної й деліквентної поведінки неповнолітніх, що значно зросла останніми роками.

Отже, формування мотивації здорового способу життя запобігає негативним проявам поведінки підлітка та виховує таку якість, як “цінність здоров’я”, що визначає гуманістично спрямовану життєдіяльність суб’єкта. Як стверджує В. Оржеховська, цінність культури здоров’я є об’єктом громадянського виховання, а саме способом організації життєдіяльності особистості [5, с. 30].

На підставі вищезазначеного ми можемо зробити висновок, що процес формування активної громадянської позиції підлітка складається з багатьох компонентів, які вибудовують своєрідний комплекс різновидів виховання: національного, патріотичного, гуманістичного, морального, правового, екологічного, естетичного, трудового, фізичного. З психологічного погляду виховання громадянина та становлення його активної громадянської позиції – це цілісний процес удосконалення внутрішнього світу людини. Отже, загальна структура формування активної громадянської позиції підлітка охоплює якості особистості (інтелектуальні, вольові, емоційні, мотиваційні тощо), які функціонують у взаємозв’язку як єдина цілісна система.

-
1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. К., 2003. Кн. 1.
 2. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. К., 2005.
 3. Євтух В. Б., Марушкевич А. А., Дем’яненко Н. М., Чепак В. В. Етнопедагогіка. Ч. 1. К., 2003.
 4. Морщакова О. Єдність культури та особистості: феномен творчості // Психологія і сучасність. 2006. № 3. С. 70–79.
 5. Оржеховська В. М. Педагогіка здорового способу життя // Шлях освіти. 2006. № 4. С. 29–32.
 6. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах. Луганськ, 2004.

7. Чорна К. І. Основні ідеї громадянськості в старших класах // Громадянське виховання у формах і змісті виховної діяльності освітніх закладів / За ред. Л. М. Архипенка. Дніпропетровськ, 2000. С. 5–9.

**THE COMPONENTS OF FORMING TEENAGERS'
ACTIVE CIVIC POSITION**

Maya Babkina

*“L'viv Polytechnica” National University
S.Bandera Str., 12, UA – 79013 L'viv, Ukraine*

The components of forming teenagers' active civic position are under consideration in the article. The author pays special attention to the interconnection and interaction of different trends of education. She also analyses the personality civic traits.

Key words: civic education, civic position, civic traits, a teenager, socially active personality.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2007
Прийнята до друку 21.09.2007